

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ЧИННИК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Г. Черевко, д. е. н., професор

ORCID ID: 0000-0002-0072-5816

І. Черевко, д. е. н., професор

ORCID ID: 0000-0002-8411-6136

Львівський національний університет природокористування

© Г. Черевко, І. Черевко, 2025

[https:// 10.31734/agrarecon2025.01-02.028](https://10.31734/agrarecon2025.01-02.028)

Черевко Г., Черевко І. Інтелектуальний капітал як чинник конкурентоспроможності підприємства

Представлено результати дослідження основних підходів до трактування сутності і значення інтелектуального капіталу як чинника формування його конкурентоспроможності. Для досягнення поставленої мети в ході дослідження вирішували комплекс взаємопов'язаних завдань, зокрема: аналіз різних кутів зору зарубіжних та вітчизняних науковців на сутність інтелектуального капіталу та систематизація одержаних результатів аналізу; ідентифікація основних складових елементів структури інтелектуального капіталу з метою визначення чинників, які її формують; окреслення ролі інтелектуального капіталу підприємства у формуванні його конкурентоспроможності.

Вихідним моментом для проведення цього дослідження була необхідність усвідомлення сутності і значення того, що умовою зайняття та утримання конкурентної позиції на ринку підприємством у сучасних умовах є вже не так матеріальний і фінансовий капітал (хоча й вони об'єктивно необхідні умови здійснення виробництва і також впливають на конкурентоспроможність підприємства), як інтелектуальний капітал цього підприємства. А умовою формування високого рівня якості інтелектуального капіталу підприємства та ефективності його використання передусім є структура цього капіталу, тобто ресурси, які впливають на формування елементів цього капіталу. Встановлено, що більшість учених схиляються до думки, що основними складовими інтелектуального капіталу є людський, клієнтський та структурний капітал. Останній поєднує в собі організаційний, інноваційний і процесний капітали. Інтелектуальний капітал – форма, в якій найбільше проявляються особливості та сутність людського капіталу. Його ефективність значно залежить від оптимальності структури за його складовими і впливає на рівень конкурентоспроможності підприємства на ринку. Організації можуть залишатися конкурентоспроможними, лише якщо вони здатні постійно створювати, оновлювати та ефективно використовувати інтелектуальний капітал для вирішення операційних економічних і технічних проблем.

Найбільш привабливим напрямом подальшого дослідження проблеми формування і впливу інтелектуального капіталу підприємства на рівень його конкурентоспроможності найближчими роками є розробка методики квантифікації зв'язку між якістю і обсягом інтелектуального капіталу та конкурентоспроможністю підприємства залежно від структури цього капіталу з метою підвищення ефективної реалізації потенціалу цього капіталу.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, структура інтелектуального капіталу, конкурентоспроможність підприємства, ефективність.

Cherevko H., Cherevko I. Intellectual capital as a factor of enterprise competitiveness

The purpose of this article is to present the findings of a study examining the main approaches to understanding the essence and significance of intellectual capital as a factor in enhancing competitiveness. To achieve this goal, several interconnected tasks were addressed during the study. These tasks included analyzing various perspectives from both foreign and domestic scholars regarding the nature of intellectual capital and systematizing the results of that analysis; identifying the key components of the structure of intellectual capital to determine its influencing factors; and outlining the role of intellectual capital in shaping an enterprise's competitiveness. The starting point for this research was the recognition that, in today's economy, the ability of a company to establish and maintain a competitive position in the market relies less on material and financial capital (which are still necessary conditions for production) and more on the company's intellectual capital. A high level of quality in an enterprise's intellectual capital and efficient

utilization of this capital primarily depend on its structure - specifically, the resources that affect the formation of its elements. The study revealed that most scholars agree on three main components of intellectual capital: human capital, customer capital, and structural capital. The latter encompasses organizational, innovative, and process capital. Intellectual capital is the form in which the characteristics and essence of human capital are most prominently expressed. Its effectiveness largely relies on the optimal configuration of its structural components, which in turn influences an enterprise's competitiveness in the market. Organizations can remain competitive only if they can continually create, update, and effectively utilize their intellectual capital to address operational, economic, and technical challenges. In the near future, a promising direction for further research into the formation and impact of intellectual capital on competitiveness is the development of a methodology for quantifying the relationship between the quality and volume of intellectual capital and a company's competitiveness. This research aims to enhance the effective realization of the potential inherent in intellectual capital.

Keywords: intellectual capital, structure of an intellectual capital, enterprise competitiveness, efficiency.

Постановка проблеми. Сучасне бізнес-середовище досить динамічне й функціонує в умовах дедалі жорсткішої конкуренції, що змушує підприємства шукати нові шляхи підвищення рівня своєї конкурентоспроможності, одним із яких є нарощування і розвиток інтелектуального капіталу. В Україні в сучасних умовах розвиток інтелектуального капіталу – особливо стратегічне завдання, оскільки збільшення інтелектуальної складової у виробництві прискорить його інтелектуалізацію та підтовхне науково-технічний прогрес, який є потужною рушійною силою розвитку, шумпетерівським «джерелом енергії, здатним самостійно порушити будь-яку рівновагу, якої тільки можна досягти» (Hanusch, 2007). Для України це означає можливість забезпечення ендогенної моделі економічного зростання з домінуючим збільшенням обсягів створення і впровадження сучасних інноваційних технологій (Alekseeva, 2020, с. 7041) та інноваційних продуктів, передусім – на рівні підприємств. На жаль, в Україні посилення уваги до інтелектуального капіталу як до чинника конкурентоспроможності підприємства ще не одержало належного розвитку через недостатнє поширення загальної грамотності населення у сфері інтелектуальної власності, у тому числі – недостатнього рівня розуміння менеджментом підприємств сутності, значення і ролі інтелектуального капіталу та умов його ефективного збільшення і використання. Тому, з огляду на відносну новизну та різносторонність підходів до трактування інтелектуального капіталу й ідентифікації його значення, проблема полягає в необхідності систематизації знань у сфері інтелектуального капіталу та окреслення його суті і значення у формуванні конкурентоспроможності підприємства.

Отож, наша мета – представлення результатів дослідження основних підходів до трактування сутності і значення інтелектуального капіталу як чинника формування його конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наростаюча важливість врахування інтелектуального капіталу у формуванні стратегії конкурентної боротьби на сучасних ринках зумовлює високу увагу вчених до цього чинника, серед яких: К. Алексеева та ін. (Alekseeva et al., 2020), Г. Андрощук (Андрощук, 2019), Т. Лепейко (Лепейко, 2021), Т. Понедільчук (Понедільчук, 2014), Н. Резнік та ін. (Reznik, 2019), О. Собко (Sobko, 2015), Aras (Aras et al., 2011), Chrisman et al, Copeland (Copeland et al., 1997), D. Dobija (Dobija, 2004), Edvinsson & Malone, Golovinov, T. Kim та ін. (Kim et al, 2012), M. Mata (Mata et al., 2021), M. W. McElroy (McElroy, 2002), Nita (Nita, 2007), A. Sharabati, A. Radi, A. Nour (Sharabati et al., 2013), N. Soewarno & B. Tjahjadi (Soewarno et al, 2020), T. Stewart (Stewart, 1997) та багато інших.

У світі інтелектуальний капітал не є абсолютно новою концепцією для бізнес-організацій. Вона існує й еволюціонує вже кілька десятиліть і зосереджується на підвищенні ефективності та конкурентоспроможності підприємств за допомогою наявних інтелектуальних ресурсів. Але вперше термін «інтелектуальний капітал» запропонував у 1969 році John Kenneth Galbraith як концепцію, яка охоплювала людський інтелект (Dunn, 2005). Термін «інтелектуальний капітал» став популярним у теоретичних і практичних публікаціях (Dunn, 2005), у журналах, на конференціях і семінарах.

У праці «Людська поведінка : економічний підхід» («Human behaviour: an economic

approach») дослідник ідентифікував загальні та спеціальні інвестиції в людський капітал. Одним із перших, хто використав термін «інтелектуальний капітал», був також Т. Stewart (Stewart, 1997). У публікації «Інтелектуальний капітал» («The Intellectual Capital») дослідник визначив його як суму знань усіх працівників компанії, необхідних для забезпечення її конкурентоспроможності (Stewart, 1997).

У сучасних умовах проблеми розвитку інтелектуального капіталу також перебувають у полі зору теоретиків. Зокрема різні аспекти загального процесу розвитку інтелектуального капіталу фундаментально досліджено в працях О. Головінова (Головінов, 2004). Низка дослідників здійснюють фундаментальні дослідження в галузі інтелектуального капіталу, зосереджуючись на його перетворенні в основний ресурс розвитку і підвищення рівня інтелектуалізації виробництва. Досить ґрунтовно показує сутність людського, інтелектуального та соціального капіталу у своїх працях О. Грішнова (Грішнова, 2014). У дослідженнях Г. Андрощука (Андрощук, 2019) викладено проблеми захисту інтелектуальної власності, вирішення яких дозволить ефективніше використовувати об'єкти інтелектуальної власності.

Зараз інтелектуальний капітал вважається «стратегічним [...] фактором, що впливає на конкурентні позиції та ринковий потенціал» (McElroy, 2002, s. 93), фактором «капіталізації» фірм (Dobija, 2004, с. 27), фактором «отримання доходу та формування конкурентоспроможності в майбутньому» (Nita, 2007, с. 48), фактором «отримання конкурентної переваги» (Aras et al., 2011, с. 623; Daum, 2003, с. 50). Низка авторів зазначають, що в епоху знань матеріальні та фінансові активи втратили свій вплив на успіх бізнесу в довгостроковій перспективі. Натомість саме знання стали важливим і критичним активом для бізнес-організацій. Отже, ера знань спрямовує організації на те, щоб мати нематеріальні активи, засновані на знаннях, а не на фізичних активах (Mata et al., 2021). Водночас наголошується на тому, що інтелектуальний капітал, як нематеріальний актив компанії, вважається сьогодні її найціннішим активом (Mata et al., 2021).

Edvinsson & Malone (Edvinsson et al., 1997) зробили значний внесок у розвиток

концепції теорії інтелектуального капіталу. Вони стверджують, що інтелектуальний капітал передбачає володіння маркетинговою інформацією, знання тенденцій, ефективне управління людськими ресурсами, технологічний прогрес і професійні навички, які забезпечують відчутну перевагу для підприємства на ринку (Edvinsson et al., 1997). Теорія інтелектуального капіталу показує, що знання як актив відіграють життєво важливу роль у реалізації стратегії підприємства, як гроші чи обладнання підприємства. Менеджмент вищого рівня має інвестувати в ресурси інтелектуального капіталу, оскільки це спричинить вищу ефективність роботи та забезпечить ключові компетенції, які не в змозі будуть скопіювати жодні фірми-конкуренти (Soewarno et al., 2020).

Проведено низку досліджень, які підтверджують справедливості цієї концепції. Наприклад, Kim та ін. (Kim et al., 2012) та Sharabati et al. (Sharabati et al., 2013) дійшли висновку, що людський і структурний капітал – основні характеристики підвищення ефективності організації. Дослідження, проведені (Bontis et al., 2000), (Seleim et al., 2004), (Wang, 2005), (Cabrita, 2008), (Kamukama et al., 2010) також підтверджують, що є значний позитивний зв'язок між інтелектуальним капіталом і ефективністю організації та конкурентоспроможністю. Від інтелектуального капіталу залежить здатність до виживання багатьох підприємств шляхом їх адаптації до динамічних змін у середовищі функціонування (Chrisman et al., 2015). Йдеться про те, що завдяки інтелектуальному капіталу підприємства здатні швидко адаптуватися до змін і залишатися конкурентоспроможними на ринках. Інтелектуальний капітал дедалі більше стає джерелом конкурентної переваги завдяки інноваціям як його складовим елементам (Obeidat et al., 2017).

Sobko O. розглядає проблему розвитку інтелектуального капіталу через призму його впливу на вартість підприємства, що загалом пов'язується з їхньою конкурентоспроможністю на ринках в умовах *ceteris paribus* (Sobko, 2015). За результатами своїх досліджень учена дійшла висновку, що серед українських підприємств спостерігається низький рівень усвідомлення необхідності розвитку інтелектуального капіталу. Це призводить до недостатньої ділової активності у сфері стимулювання розвитку інтелек-

туального капіталу з метою посилення його впливу на процеси створення більшої вартості підприємств через підвищення рівня ефективності їх функціонування і конкурентоспроможності (Sobko, 2015, с. 601). Тому нині в Україні необхідно забезпечити розвиток інтелектуального капіталу через стимулювання інноваційного підприємництва. Це прискорить інтелектуалізацію всіх сфер економіки та підштовхне до інноваційних змін в українській економіці й до побудови та впровадження в практику господарювання моделі економіки знань (Alekseieva et al., 2020, с. 7043). У рамках цього напрямку Т. Coppeland, Т. Koller та J. Murrin одними з перших вказали на необхідність максимізації вартості підприємств, зосередившись на основних факторах, що її формують (Coppeland et al., 1997, с. 87).

У нинішньому бізнес-середовищі інтелектуальний капітал дає бізнес-організаціям конкурентну перевагу. Завдяки йому підприємства можуть розробляти успішні стратегії, які важко скопіювати. Наприклад, підприємства можуть реєструвати торгові марки, патенти та навіть авторські права, що заважає конкурентам імітувати продукти та виробничі процеси й технології підприємства. Інтелектуальний капітал забезпечує конкурентну перевагу, оскільки працівники можуть додавати цінності організації завдяки унікальним навичкам і здібностям, які вони набувають завдяки досвіду та навчанню. Компетентність співробітників сприяє інноваціям і розробці нових продуктів (Stewart, 1997).

Дослідники F. B. Kaya, G. G. Sahin і P. Gurson (Kaya et al., 2010) наголошують, що інтелектуальний капітал – це зареєстрована цінність знань організації, і вона функціонує як сукупність знань, навичок, досвіду та інформації, які впливають на теперішній і майбутній успіх бізнесу та визначають рейтинг організації порівняно з іншими. Тобто інтелектуальний капітал у найпростішій формі можна окреслити як «цінність знань організації» або, згідно з іншим визначенням, як зареєстровані знання в бізнесі, який має нематеріальні активи та знання, навички та досвід співробітників (Kaya et al., 2010, с. 154).

Складність впливу розвитку інтелектуального капіталу на продуктивність людсь-

кої праці, на конкурентоспроможність підприємств, на попит на ековиробництво та «інтелектуальномістке» виробництво привела до прогресу в дослідженнях у цій галузі. Тому закономірна спільність поглядів як теоретиків, так і практиків, щодо визнання об'єктивної наявності тенденцій до зростання визначальної ролі інтелектуального капіталу у підвищенні рівня ефективності функціонування підприємств та їхньої конкурентоспроможності. Певні відмінності лише у поглядах на структуру інтелектуального капіталу, яка, в принципі, і є одним із основних чинників, що формують зазначену визначальну роль інтелектуального капіталу, що створює широку платформу для продовження досліджень у зазначеному напрямку.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети виконували комплекс взаємопов'язаних завдань, зокрема: аналіз різних кутів зору зарубіжних та вітчизняних науковців на сутність інтелектуального капіталу та систематизація одержаних результатів аналізу; ідентифікація основних складових структури інтелектуального капіталу з метою визначення чинників, які її формують; окреслення ролі інтелектуального капіталу підприємства у формуванні його конкурентоспроможності.

Методика дослідження і матеріали. Основою загального підходу до дослідження було застосування методу діалектики у проведенні наукових досліджень у комбінації з методами аналізу і синтезу та індукції й дедукції, структуризації досліджуваної проблеми та пріоритетизації моментів процесу дослідження, а також єдності історичного і логічного в економічних дослідженнях. Використано також аналітично-описовий метод та метод узагальнення і систематизації результатів аналізу.

Інформаційними джерелами дослідження слугували публікації вітчизняних та зарубіжних учених, пов'язані з тематикою зазначених досліджень, а також результати власних спостережень і напрацювань авторів.

Виклад основного матеріалу. Ефективна діяльність підприємства залежить від його здатності ефективно управляти своїм інтелектуальним капіталом (IC – Intellectual), Kenneth Galbraith і G. Becker. Інтелектуаль-

ий капітал є критично важливою сферою для більшості організацій, особливо для наукомістких підприємств (Mukaro et al., 2023). Вважають, що в організаційному значенні інтелектуальний капітал уперше запропонував Томас Стюарт (Stewart, 1997) у статті «Мозкова сила» в червні 1991 року. Дослідження базувалось на опрацюванні розробок, авторами яких були John Kenneth Galbraith і G. Becker. Інтелектуальний капітал у цій статті описано як джерело створення конкурентної переваги для керівництва підприємства й суму того, що знають працівники. До того ж, Т. Stewart визначає інтелектуальний капітал як інтелектуальний матеріал, який можна використати для створення багатства, тобто знання, інтелектуальне володіння та досвід (Stewart, 1997).

Тоді як Г'ю Макдональд (Hugh McDonald) визначає інтелектуальний капітал як знання, які можна використати для створення додаткових переваг в установі, тобто сукупність знань людей на підприємстві, що забезпечує конкурентну перевагу, Кляйн і Прусак (Klein and Prusak) розглядають його як інтелектуальний матеріал, який формалізується, отримується та активується для створення більш цінного активу (Kaуа et al., 2010). З огляду на ці пояснення, інтелектуальний капітал можна визначити як фактори, суть яких – знання, навички, досвід та інформація, які впливають на теперішній і майбутній успіх бізнесу та визначають його рейтинг порівняно з іншими підприємствами; як сукупність нематеріальних активів, таких як знання, системи знань, патенти, авторські права та ліцензійні угоди. У найпростішому вигляді інтелектуальний капітал можна виразити як «цінність знань організації» або, згідно з іншим визначенням, як зареєстровані знання в бізнесі, який має нематеріальні активи та знання, навички та досвід співробітників у бізнесі (Kaуа et al., 2010). Між якістю інтелектуального капіталу і знаннями в організації – тісний зв'язок. Інтелектуальний капітал потребує швидкого обміну знаннями, щоб підприємство могло розвивати свою структуру на вищому рівні, оскільки знання створюють зв'язок між спільною культурою організації та її інтелектуальним капіталом. Знання виникають та їх використовують члени організації природним шляхом, без будь-якої попередньої системи чи структури для їхнього створення. Усе це –

важливий внесок у розвиток інтелектуального капіталу, і на цій основі – підвищення ефективності функціонування та конкурентоспроможності організації (Kaуа et al., 2010).

Інтелектуальний капітал, як правило, нематеріальний за своєю природою, тож виникають певні сумніви і труднощі у визначенні його цінності. Водночас у сучасному бізнес-середовищі інтелектуальний капітал – один із найважливіших факторів, які сприяють розвитку та конкурентоспроможності організацій. Зазвичай використовувані способи визначення вартості та опису інтелектуального капіталу враховують терміни створення цієї вартості та формування конкурентної переваги і загального успіху організації (Obeidat et al., 2017). Інтелектуальний капітал у бізнесі передбачає розмаїття ідей і здатність до інновацій, які істотно визначають майбутнє підприємства. У минулому люди вважали, що ефективність організації залежить від фінансових і витратних статей. Однак такий підхід більше не діє, оскільки дослідники переконані, що успіх організацій значною мірою залежить від елементів інтелектуального капіталу, які сприяють продуктивності організації, і від оптимальності їхнього поєднання у спільній структурі. Як справедливо зазначає (Chen, 2021), інтелектуальний капітал – це цінність знань, навичок, умінь співробітників підприємства, бізнес-навчання або будь-яка закрита інформація, яка може забезпечити підприємству конкурентну перевагу. Інтелектуальний капітал вважається активом, і загалом його можна визначити як сукупність усіх інформаційних ресурсів, які є в розпорядженні підприємства і які можна використовувати для отримання прибутку, залучення нових клієнтів, створення нових продуктів або покращання бізнесу. Це сукупність досвіду працівників, організаційних процесів та інших нематеріальних активів, які сприяють прибутку компанії. Виявили, що успішними є підприємства, які можуть швидко використовувати нові технології та продукти, поширювати ці новації по всій організації та постійно створювати нові знання. З огляду на це, Т. Stewart у 1997 році зауважив: «Тойота вже перевершує General Motors», і зазначив, що «WalMart і Microsoft є більшими компаніями, ніж IBM» (Stewart, 1997).

Увагу українських науковців привертають різні засоби стимулювання та пошуку шляхів розвитку інноватизації підприємництва в сучасних умовах для покращання інтелектуального капіталу підприємств в частині збільшення питомої ваги в ньому власне інновацій. Зокрема Н. Рєзнік, А. Остапчук, К. Алексєєва (Reznik et al., 2019) та ін. акцентують на важливості в сучасних умовах розвитку підприємництва створенням державно-приватного партнерства для стимулювання цифровізації та інноваційного розвитку підприємств (Reznik et al., 2019). Тобто йдеться про оптимізацію органічного поєднання розвитку інтелектуального капіталу та інноваційного підприємництва і визначення провідних шляхів вирішення завдань, що виникають у процесі розвитку інтелектуального капіталу та його елементів.

Отже, ефективність інтелектуального капіталу істотно залежить від його структури, тож реальним чинником цієї ефективності є ресурси, на основі яких формуються елементи структури інтелектуального капіталу. У сучасних умовах такий аспект дослідження інтелектуального капіталу набуває дедалі більшого значення.

На думку Джеймса Чена, інтелектуальна власність має три основні елементи, які охоплюють людський, структурний і капітал відносин (реляційний капітал) (Chen, 2021). Такої ж думки дослідники, які стверджують, що інтелектуальний капітал – це сукупність трьох основних компонентів, а саме: людського капіталу (НС – Human Capital), капіталу відносин (клієнтського чи реляційного капіталу) (RC – Relationship Capital) і структурного капіталу (SC – Structural Capital) (Mata et al., 2021). F. B. Kaya, G. G. Sahin і P. Gurson (Kaya et al., 2010) зазначають, що активи, які утворюють інтелектуальний капітал, класифікуються різними способами та в розрізі різних джерел. Наприклад: людський капітал, організаційний капітал і клієнтський капітал. Елементи інтелектуального капіталу (його структуру) можна виразити математично: інтелектуальний капітал = людський капітал + капітал клієнта. Інтелектуальний капітал формується на перетині цих трьох компонентів, одночасно сприяючи розміру ринкової вартості бізнесу (Kaya et al., 2010). У цьому контексті М. Ніч стверджує, що інтелектуальний капітал = людський капітал + структурний капітал. Водночас

людський капітал, на його думку, це те, що «будує» структурний капітал, і сюди належать якості ресурсів, охоплення інформаційних систем, корпоративна репутація, частка акцій, організаційна концепція та документація. А структурний капітал охоплює організаційний, інноваційний і процесний капітал (Nysz, 2009).

Науковиця О. Грішнова у структурі інтелектуального капіталу виокремила: людський капітал (знання, навички, досвід, ноу-хау, творчі здібності, креативний спосіб мислення, моральні цінності, культура праці та ін.); структурний (організаційний) капітал (патенти, ліцензії, ноу-хау, програми, товарні знаки, промислові зразки, технічне й програмне забезпечення, організаційну структуру, корпоративну культуру); споживчий (зв'язки з економічними контрагентами, інформація про економічних контрагентів, історія взаємин із ними, торговельна марка тощо (Грішнова, 2014).

Людський капітал виник як важлива економічна концепція наприкінці 1950-х і 1960-х років. Зокрема Т. Шульц наголошував на ролі освіти та досвіду, що забезпечують процвітання й економічне зростання. Економісти вже того часу обґрунтовували необхідність інвестицій у загальну та професійну освіту людей, зазначаючи, що ці інвестиції можуть використовувати національні економіки, сприяючи своєму економічному зростанню (Schultz, 1976).

Людський капітал охоплює навички, досвід та креативність працівників, які збільшуються завдяки інвестиціям у програми навчання. Якщо працівники ефективніші, вони, найпевніше, підвищать результативність бізнесу (Raheem, 2018).

Людський капітал – джерело життя інтелектуального капіталу. Це джерело інновацій і вдосконалень, але це також компонент, який найважче виміряти. Крім того, людський капітал не може бути власністю компанії, він може бути лише «орендований» (тобто у вигляді працівників). Коли компанії інвестують у людський капітал, вартість зростає. У корпорації є два основних види знань: неявні знання та явні знання. Неявне знання надзвичайно важко пояснити чи записати; часто це знання, про яке люди навіть не підозрюють. Явні знання, з іншого боку, це те, що можна зафіксувати,

пояснити чи продати. Ці знання залишаються в компанії після звільнення працівника.

Підприємства повинні зробити неявні знання явними, якщо вони мають бути формалізовані, досліджені, покращені або поширені, й відтак – перетворені на актив із додатковою вартістю. Людський капітал зростає, коли корпорація використовує більше знань співробітників або коли більше співробітників отримують більше корисних знань. Отже, здатність компанії використовувати ідеї та ноу-хау своїх співробітників, а також її відданість навчанню та освіті, можуть підвищити продуктивність і додати цінності підприємству (Kaaya et al., c. 156).

Капітал відносин (реляційний капітал або клієнтський капітал) стосується відносин підприємства із зовнішніми зацікавленими сторонами (Subramaniam, 2005). Це передбачає довіру, досвід і знання, які формують важливі відносини між компанією та клієнтами. Саме реляційний капітал заважає зовнішнім зацікавленим сторонам, таким як клієнти, відмовитися від комерційних відносин (Daum, 2003). Тому клієнтський капітал можна визначити як цінність відносин з окремими особами та установами, яким компанія щось продає. Клієнтський капітал визначає цінність відносин організації з клієнтами, постачальниками та рештою суспільства й виражає лояльність згаданих людей до організації. Після того, як інформація та її економічна сила були перетворені на спосіб потоку товарів і послуг, управління підприємствами за новою концепцією набуло життєво важливого значення. Підприємства повинні інвестувати у своїх клієнтів так само, як вони інвестують у своїх співробітників і структури. Клієнтський капітал дуже схожий на людський капітал: ви не можете володіти клієнтами, як не можете володіти людьми, але фірма та її клієнти також можуть розвивати інтелектуальний капітал, який є у їхній спільній та індивідуальній власності. Це реальні інвестиції у клієнтів, зроблені для одержання в підсумку збільшення очікуваного прибутку через збільшення клієнтів.

Учені схильні вважати, що структурний капітал також є компонентом інтелектуального капіталу і охоплює позалюдські активи в організації (Daum, 2003). Він складається з авторських прав, патентів, процедур і правил, а також відповідних політик,

які допомагають ухвалювати рішення. Складовою структурного капіталу можна вважати організаційний капітал, який визначають як інфраструктуру, що регулює, санкціонує та підтримує людський капітал. Організаційний капітал виражає суміш усіх інституціоналізованих елементів – від інформаційних технологій і баз даних до записів і різної документації, від філософії управління до організаційної культури, від фінансових справ до патентів (Kaaya et al., 2010, c. 157). Організаційний капітал – це інвестиції компанії в системи, інструменти та філософію й політику, які прискорюють потік знань усередині організації до постачальників і каналів розподілу. Інноваційний капітал, як складова структурного капіталу, означає здатність оновлювати та використовувати результати інновацій у формі захищених комерційних прав, інтелектуальної власності та інших нематеріальних активів і талантів для створення та впровадження нових продуктів і послуг на ринок. Процесний капітал складається з робочих процесів, методів і програм, які підвищують ефективність виробництва або надання послуг. Це практичний тип знань, який використовують для постійного створення вартості (Nycz, 2009, c. 284–285).

Коли підприємство вирівнює та збалансує ці фундаментальні компоненти інтелектуального капіталу, воно отримає конкурентну перевагу та покращить ефективність бізнесу й створить свій найкращий фінансовий капітал (Eszter et al., 2012).

У поточному бізнес-середовищі інтелектуальний капітал дає конкурентну перевагу бізнес-організаціям. Завдяки інтелектуальному капіталу підприємства можуть мати успішні стратегії, які неможливо легко скопіювати. Наприклад, вони можуть реєструвати торгові марки, патенти та навіть авторські права, що заважає конкурентам імітувати чи підробляти продукцію підприємства або технологію її виробництва.

Людський капітал забезпечує конкурентну перевагу, оскільки працівники можуть додавати цінність організації завдяки унікальним навичкам і здібностям, яких вони набувають завдяки досвіду та навчанню. Оригінальні компетентності співробітників сприяють інноватизації підприємства шляхом розробки і впровадження нових техно-

логій виробництва, менеджменту і розробці нових продуктів (Stewart, 1997).

Керівництво організації та її топ-менеджмент мають прагнути до набору, а також до формування найкращої команди працівників, щоб отримати конкурентну перевагу в організації. До того ж, важливо переконатися, що знання належно зберігаються за допомогою інтелектуальних активів, що може ще більше покращити конкурентну позицію організації. Інтелектуальні активи організації створюють вартість підприємства, її інтелектуальний капітал, а також збільшують її фінансову цінність (Raheem, 2018). Тобто, за логікою речей і ґрунтуючись на відповідному правовому полі існування інтелектуальної власності, інтелектуальний капітал підприємства містить сукупність об'єктів права інтелектуальної власності підприємства.

Серед загальної сукупності підходів до трактування сутності і структури інтелектуального капіталу можна знайти й такі, що дещо відрізняються від більшості. Так, не погоджуємось із твердженням про те, що термін «інтелектуальний капітал» загалом можна віднести до всіх нематеріальних ресурсів, які визначають цінність та конкурентоспроможність організації (підприємства) (Понедільчук Т., 2014). Насправді нематеріальні активи – поняття дещо ширше, ніж інтелектуальний капітал.

Трапляється підхід, за якого поняття «інтелектуальний капітал» треба розуміти досить загально, і воно зазвичай означає обсяг знань співробітників компанії, який забезпечує її конкурентоспроможність (Rodionova et al., 2007, с. 45). При цьому вважається, що інтелектуальний капітал – невід'ємна частина поняття «людський капітал», який також охоплює капітал здоров'я (біофізичний капітал), трудовий (професійні знання, навички та досвід роботи людини), організаційно-підприємницький (реалізація потенціалу в бізнесі, підприємництво), культурно-духовний (домінуюча система цінностей і норм ділової моралі), соціальний (соціальний статус працівника або підприємства в певній системі суспільних відносин), бренд, позиція на ринку, ділова репутація фірми, структурний (здатність підприємства керувати своєю організаційною структурою), організаційний (портфель інновацій для оновлення асортименту конкурентоспро-

мної продукції та бізнес-процесів, які генерують продукти з доданою вартістю на конкурентному рівні). Інтелектуальний капітал – форма, в якій найбільше проявляються особливості та сутність людського капіталу. Визначається рівнем освіти, компетентністю та креативністю спеціалістів, розвитком інтелектуальних здібностей у виконанні різних завдань. За такого підходу інтелектуальний капітал – вид людського капіталу, який, поряд із біофізичним, трудовим, організаційним, підприємницьким і культурно-моральним типами людського капіталу, не відчужується від особистості працівника. Це і здібності, і знання, і досвід. Інші види людського капіталу відчужуються та належать підприємству (Rodionova et al., с. 43). Така концепція також може передбачати організаційні можливості та інформаційні канали як складові інтелектуального капіталу, які можна використати для збагачення (Головінов, с. 117).

Тобто, як бачимо, конкретні складові інтелектуального капіталу відрізняються залежно від рівня та мети проведеного дослідження, внаслідок чого маємо досить широку варіацію різноманітних структур інтелектуального капіталу. Але гадаємо, підстав вважати, що це інтелектуальний капітал охоплює людський капітал, а не навпаки, як це відображено на схемі (рис.), є більше.

Конкурентна перевага підприємства базується на знаннях компанії у різних їх формах, оскільки вони формують сталий і зрівноважений інтелектуальний капітал (Prinsloo, 2017).

Конкурентна перевага будь-якого бізнесу, як правило, залежить від спроможності підприємства створювати, відокремлювати, охоплювати та поширювати свої знання та інформацію у підприємстві. Обмін знаннями також є активом, який може підтримувати та розвивати загальну компетенцію підприємства та її позицію на ринку (Ahmed et al., 2019).

Висновки. Інтелектуальний капітал надзвичайно цінний для бізнес-організації. Елементи інтелектуального капіталу, якими є людський, клієнтський та структурний капітал і основу яких становлять нематеріальні активи у формі об'єктів права інтелектуальної власності, гарантують, що продукти, ідеї та концепції, які формують конкуре-

нтну перевагу організації на ринку, не будуть на ньому імітовані.

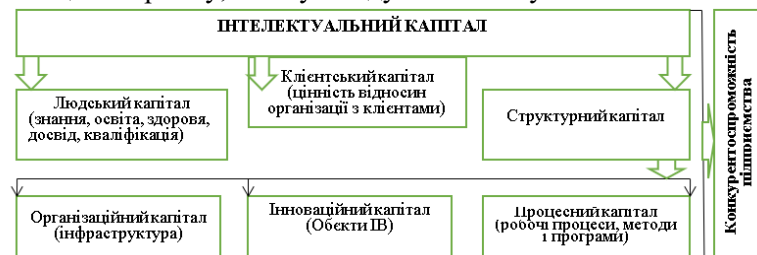

Рис. Структура інтелектуального капіталу підприємства як чинника його конкурентоспроможності*

*Розробка авторів

Щоб елементи інтелектуального капіталу були фіксовані у фінансовій звітності, вони мають бути ідентифікованими та вимірними. Складові інтелектуального капіталу, такі як знання, навички, досвід та компетенції працівників, не можуть бути визнані у фінансовій звітності, оскільки їх неможливо виміряти.

Інтелектуальний капітал сприяє інноватизації підприємства – навчені, кваліфіковані та досвідчені співробітники здатні генерувати нові ідеї та застосовувати їх для розробки і вдосконалення продуктів і технологічних процесів, які, як об'єкти права інтелектуальної власності, й формують зазначений капітал підприємства, визначаючи в підсумку його конкурентну позицію на ринку.

Інтелектуальний капітал позитивно пов'язаний з ефективністю бізнесу, оскільки сприяє підвищенню прибутковості, рентабельності використання всіх активів та окупності інвестицій. Окрім кількісних аспектів діяльності підприємства, він охоплює і рівень лояльності, і задоволення клієнтів. Враховуючи переваги, які приносять інвестиції в інтелектуальний капітал, менеджерам слід звертати увагу на нематеріальні ресурси, важливі для створення та підтримки конкурентної переваги організації. Підприємства, які мають змогу краще керувати своїм інтелектуальним капіталом, зазвичай функціонують ефективніше і займають вищу конкурентну позицію на ринку, ніж інші. Організації, які мають кращий менеджмент, функціональність, кращу культуру та кращі про-

грами навчання, також є і більш прибутковими.

Правильне використання інтелектуального капіталу може перетворити організації із звичайних підприємств на лідерів галузі. Менеджери, які мають змогу ефективно управляти інтелектуальними активами, здатні підвищити як фінансову, так і нефінансову ефективність організації. Інтелектуальний капітал також покращує організаційну стратегію підприємства. Наприклад, компетентні співробітники здатні придумувати найкращі стратегії, які допомагають керувати організаціями у правильному напрямку. Організації можуть залишатися конкурентоспроможними, лише якщо вони здатні постійно створювати, оновлювати та ефективно використовувати інтелектуальний капітал для вирішення операційних і технічних проблем.

Основні складові інтелектуального капіталу – людський, клієнтський та структурний капітал. Останній поєднує організаційний, інноваційний і процесний. Інтелектуальний капітал – форма, в якій найбільше проявляються особливості та сутність людського капіталу. Його ефективність істотно залежить від оптимальності його структури за його складовими частинами.

Майбутні дослідження у сфері інтелектуального капіталу можуть полягати у розробці методики квантифікації зв'язку між якістю і обсягом інтелектуального капіталу та конкурентоспроможністю підприємства залежно від структури цього капіталу.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

Андрощук, Г. 2019. Патентна діяльність українських винахідників за кордоном: вплив на економічну безпеку. *Економіко-правові проблеми розвитку та сприяння господарській діяльності в сучасних умовах* зб. наук. пр. за матеріалами II Круглого столу, 17 травня 2019 року. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, с. 138–149.

Бутнік-Сіверський, О. Б., 2002. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект. *Інтелектуальний капітал*, 1, с. 16–27.

Головінов, О., 2004. Людський капітал у системі виробничих відносин: монографія. Донецьк, ДонДУЕТ.

Грішнова, О., 2014. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. *Соціально-трудова відносина: теорія і практика*: зб. праць, 1 (7), с. 34–42.

Лепейко, Т. І., 2021. Значення інтелектуального капіталу у процесі розвитку сучасних підприємств. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*, 1, с. 73–77. DOI: <https://doi.org/10.36887/2524-0455-2021-1-12>.

Понедільчук, Т. В., 2014. Інтелектуальний капітал: сутність та методи оцінки. *Ефективна економіка*, 6 [online] Доступно: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3288> [Дата звернення 05 січня 2025].

Ahmed, H. S. S., Guozhu, J., Mubarik, M., Khan, M. and Khan, E., 2019. Intellectual capital and business performance: The role of dimensions of absorptive capacity. *Journal of Intellectual Capital* [online] Доступно: https://www.researchgate.net/publication/337595222_Intellectual_capital_and_business_performance_the_role_of_dimensions_of_absorptive_capacity. DOI: 10.1108/JIC-11-2018-0199 [Дата звернення 05 січня 2025].

Alekseieva, K. A., Turchyn, L. Y., Sobko, O. M., Boichyk, I. M. and Stakhurska, S. V., 2020. Intellectual Capital Of Entrepreneurship: InterConnections And Ways Of Stimulating. *The Development International journal of scientific & technology research*, 9 (3), pp. 7039–7043.

Aras, G., Aybars, A. and Kutlu, O., 2011. The interaction between corporate social responsibility and value added intellectual capital: empirical evidence from Turkey. *Social Responsibility Journal*, 7 (4), s. 622–637.

Bontis, N., 1998. Intellectual capital: An exploratory study that develops measures and models. *Management decision*, 36, s. 63–76.

Bontis, N., Chua Chong Keow, W., Richardson, S., 2000. Intellectual capital and business performance in Malaysian industries. *Journal of intellectual capital*, 1, s. 85–100.

Brooking, A., 1996. Intellectual Capital: Core Asset for the Third Millennium. London: Caspian Publishing.

Cabrita, M. D. R., Bontis, N., 2008. Intellectual capital and business performance in the Portuguese banking industry. *International Journal of Technology Management*, 43, s. 212–237.

Chen, J., 2021. Intellectual Capital: Definition, Types, Measurement, Importance [online] Доступно: https://www.investopedia.com/terms/i/intellectual_capital.asp [Дата звернення 06 січня 2025].

Copeland, T., Koller, T. and Murrin, J., 1997. Wycena: mierzenie i kształtowanie wartości firm [przeł. z ang. Alek Kaunauskas, Tomasz Wiazowski]. WIG PRESS, Warszawa.

Daum, J. H., 2003. *Intangible Assets and Value Creation*. New York: John. John Wiley & Sons, Inc.

Dobija, D., 2004. Pomiar i sprawozdawczość kapitału intelektualnego przedsiębiorstwa. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, Warszawa.

Dunn, S. and Pressman, S., 2005. The economic contribution of John Kenneth Galbraith. *Review of Political Economy*, 17 (2), pp. 161–209.

Edvinsson, L. and Malone, M., 2001. Капітал інтелектуальний. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Edvinsson, L. and Malone, M. S., 1997. Intellectual Capital: Realizing your company's true value by finding its hidden brainpower. Harper Business.

Eszter, T. Z. and Jónás, T., 2012. Measuring intellectual capital in the light of the EFQM Excellence Model: evidence from Hungary. *International Journal of Quality and Service Sciences*, 4 (4), pp. 316–331.

- Hanusch, H. and Pyka, A., 2007. Elgar Companion to Neo-Schumpeterian Economics Edward Elgar Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA [online] Доступно: <http://digamo.free.fr/elgarneoschump.pdf> [Дата звернення 07 лютого 2025].
- Kamukama, N., Ahiauzu, A. and Ntayi, J. M., 2010. Intellectual capital and performance: Testing interaction effects. *Journal of Intellectual Capital*, 11, pp. 554–574.
- Kaya, F. B., Sahin, G. G. and Gurson, P., 2010. Intellectual capital in organizations. *Problems and Perspectives in Management*, 8 (1–1), pp. 143–160.
- Kim, T., Kim, W. G., Park, S., Lee, G. and Jee, B., 2012. Intellectual capital and business performance: What structural relationships do they have in upper-upscales hotels? *International Journal of Tourism Research*, 14 (4), pp. 391–408.
- Lungu, C., Caraiani, Ch. and Dascălu, C., 2012. Intellectual Capital Research through Corporate Social Responsibility: (Re) Constructing the Agenda. *International Journal of Economics and Management Engineering*, 6 (4), pp. 400–407.
- Mata, Mário Nuno, Aftab Hira, Aslam Sumira, Ussama Majeed Muhammad, Correia Anabela Batista and Rita João Xavier, 2021. The role of intellectual capital in shaping business performance: mediating role of innovation and learning. *Academy of Strategic Management Journal*, 20 (2), pp. 1–14.
- McElroy, M. W., 2002. Social innovation capital. *Journal of Intellectual Capital*, 3 (1), pp. 30–39.
- Mukaro, Ch. T., Deka, Rukani, S., 2023. The influence of intellectual capital on organizational performance. *Future Business Journal*, 9 (1), 31. <https://doi.org/10.1186/s43093-023-00208-1>.
- Nita, B., 2007. Metody wyceny i kształtowania wartości przedsiębiorstwa. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Nycz, M., 2009. Rola kapitału intelektualnego w nowoczesnym przedsiębiorstwie. *Prace naukowe Uniwersytetu ekonomicznego we Wrocławiu*, 55, s. 278–288.
- Obeidat, B. Y., Tarhini, A., Masa'deh, R. E. and Aqqad, N. O., 2017. The impact of intellectual capital on innovation via the mediating role of knowledge management: a structural equation modeling approach. *International Journal of Knowledge Management Studies*, 8 (3–4), pp. 273–298.
- Prinsloo, S., 2017. Intellectual capital: Accumulation and appropriation. Melbourne Institute.
- Raheem, A. A., 2018. The Impact of Intellectual Capital on Business Organization. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, 22 (6).
- Reznik, N., Ostapchuk, A., Alekseeva, K., Cherkasov, A. and Fedun, I., 2019. Development of Public-Private Partnerships in the Agrarian Sector of Ukraine: Digitalization as a Priority. *International Journal of Recent Technology and Engineering*, 8 (3C), pp. 275–281. DOI:10.35940/ijrte.C1046.1183C19.
- Rodionova, E. and Kuzmina, E., 2007. Institutional innovations in the human capital market. *Innovatsii*, 10, pp. 41–45.
- Seleim, A., Ashour, A. and Bontis, N., 2004. Intellectual capital in Egyptian software firms. *The Learning Organization*, 11, pp. 332–346.
- Sharabati, A., Radi, A. and Nour, A., 2013. The effect of intellectual capital on *Jordanian tourism sector's business performance*, 2 (3), pp. 210–221.
- Schultz, T. W., 1976. Investment in Human Capital, The Free Press, New York.
- Sobko, O., 2015. Ocena efektów kreacji wartości przedsiębiorstwa spowodowanych rozwojem kapitału intelektualnego. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria: Organizacja i zarządzanie*, 83 (1941), pp. 593–604.
- Soewarno, N. and Tjahjadi, B. 2020. Measures that matter: An empirical investigation of Intellectual Capital and financial performance of banking firms in Indonesia. *Journal of Intellectual Capital*, 21 (6), pp. 1085–1106.
- Stewart, T., 1997. The Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations. Doubleday / Currency, 1997.

Subramaniam, M., 2005. The influence of intellectual capital on the types of innovative capabilities. *The Academy of Management Journal*, 48 (3), p. 450–463.

Wang, W. Y. and Chang, C., 2005. Intellectual capital and performance in causal models: Evidence from the information technology industry in Taiwan. *Journal of intellectual capital*, 6, pp. 222–236.

Стаття надійшла 12.02.2025

